

A „mond” komponens tartalmazó metaszövegbeli operátorokról*

A metaszöveg síkján a nyelvi szignálok közül elsőrendű szerepet azok az operátorok játszanak, amelyek a „mond” szemantikai komponens tartalmazó. Ezt a komponens több nyelvész is az ún. „szemantikai nyelv” alapvető egységének tekinti (Wierzbicka 1971, 1980), illetve a mondatról elkülönülő előre-, közbe- és hátravetéseknek tartja (Keszler 1989: 355–8; 1992: 82–98; 1998: 290–8; 2000). Több metaszövegbeli formula szemantikai struktúrájának elemeként állításokat tartalmaz a dialógusról, illetve a dialógus összetevőiről mint a tárgyakról.

* Az OTKA (T046732 NYE) támogatásával készült.

A „mond” komponens a metaszöveg síkján elsősorban a replika információs mezőjéhez kapcsolódik szervesen. Ez a mező olyan tárggyá válik, amelyről valamit állítunk. Másképpen fogalmazva, az állítás tárgya a dialógus valamilyen egysége (a replika, a replika összetevői, a replikák csoportja).

A mindennapi nyelvhasználatban elég gyakori az az eset, amikor a metainformáció túlnövi az alapinformációt. Vö. például:

X: *Éva! Ki hozta neked ezt a virágot? Hallod?*

Y: *Én ezt nem tudom neked megmondani.*

X: *De mondd meg! Ki?*

Y: *Megmondom neked egy mondattal, egy szóval: Pista.*

X: *Nagyon vidám vagy ma. Meg tudod mondani, hogy miért?*

Y: *Mindjárt megmondom, de ne mondd el senkinek. Ígérd meg, hogy ez közöttünk marad.*

X: *Megígérem, és nem mondom el senkinek.*

Y: *Én leszek a vállalat igazgatója.*

A metaszöveg „mond” elemének a mindennapi dialógusokban való kikeresése egyáltalán nem könnyű feladat, mivel ez a komponens nem mindig a közlés felszínén szerepel, hanem igen gyakran a gazdagabb, mélyebb szemantikai struktúrákban van elrejtve. Ezzel kapcsolatosan a szóban forgó metainformációs elemeket két nagy csoportra oszthatjuk: (1) azokra, amelyek explicit módon a közlés felszíni struktúrájában jelennek meg, és (2) olyanokra, amelyek implicit módon jelennek a közlés mélystruktúrájában.

Az első csoport elemei a következők: *mond; megmond; mondjuk; mondom neked/nektek; őszintén mondom neked; azt mondják; ahogy ezt szokás mondani; kár arról beszélni; kár volt ezt megmondani; igazat mondtam; köztünk mondva; akartam valamit mondani; mit is akartam mondani?; el kell mondanom; mondhatom; mondhatjuk; rosszul mondtam; mondhatnám; mondanom sem kell; mondd, tudsz te erről?; mondja már!; hogy ne mondjam; azt akartam mondani, hogy...; egyszerűen mondva; arról beszél, hogy...; hiába beszél; hiába szól; röviden szólva; hogy úgy mondjam; megmondom miért; nem megmondtam?; megmondható; nem is szólva; stb.*

A második csoporthoz olyan metastruktúrák tartoznak, amelyeket nem lehet azonnal észrevenni, mivel esetükben az ellipszissel, az egész kifejezéstől elszakított részekkel találkozhatunk. Például:

– *röviden* – ’röviden mondom’;

– *röviden és velősen, röviden és tömören, röviden és világosan* – ’(meg-) mondom röviden, tömören, világosan’;

– *egyszerűen* – ’egyszerűbb, rövidebb formában mondom, összefoglalom’;

– *apropó* – ’mondok valamit, ami az előző információval függ össze, és ami most jutott eszembe’;

– *egyébként, másfelől, zárójelben, mellékesen* – ’mondom azt az információt, amely lazán kapcsolódik az előzőhöz’;

- *például, mint például* – ’megmondok, megnevezek valamilyen elemet (elemeket) a halmazból, felteszem, hogy...’;
- *tovább, azután, következő, sorrendben a következő* – ’(meg)mondom, bejelentem a következő elem kiválasztását a halmazból’;
- *végül, végre, befejezésül* – ’megmondom, bejelentem az időbeli folyamatnak az utolsó szakaszt’;
- *először, először is, másodszor, másodszor is, ...* – ’sorolom az első, a második stb. elemet’;
- *általában, egyáltalában* – ’(meg)mondom általánosabb formában’;
- *és így tovább, hasonlóan, hasonlóképpen* – ’befejezem a replikát; azt mondom, hogy még sorolhatnám’;
- *azaz, vagyis* – ’a mondanivalómat konkrétabb formában fejezem ki; bejelentem a kijelentés korrekcióját’;
- *egy mondattal, egy szóval* – ’mondom tömören; azt mondom, hogy az ügy nyilvánvaló’;
- *annál több* – ’hozzáadom az új információt’;
- *nem elég, hogy* – ’hozzáadom az új, fontos információt’;
- *majdnem, csaknem, kis híján, szinte, kevés híján* – ’azt mondom, hogy nem sok hiányzott ahhoz, hogy valami megtörténjen (bekövetkezzen)’;
- *azon kívül, azon felül* – ’hozzáadom az új információt’.

Ez csak néhány, kiválasztott példa az igen gazdag metalexikonból.

A „*mond*” szemantikai komponens tartalmazó egységek sokszor a replikák incipit funkcióját töltik be a dialógusban, amely a következő módon jelzi a beszéd folyamatot:

- **Figyelem, egy pillanat múlva új replika következik.**
- **Igénybe veszem a csatornát, megmondom az új replikát.**

Ha az információadó új replikát jelent be, akkor az információvevőnek összpontosítania kell a figyelmét és felkészülni a vételre. Így a szóban forgó metaoperátorokban a fatikus funkció nyomait is felfedezhetjük. Amikor az információadó a replikák előtt incipitet helyez el, akkor ezzel hierarchizálja a szöveg részeit, azaz információt továbbít a szöveg egységeiről. Néha a megkülönböztetett információ az adó szempontjából fontosabb, mint a másik, amit úgy interpretálhatunk, mint:

- **Mondok valami fontosat.**

Például:

X: *Na és mi van a te új munkáddal?*

Y: *Figyelj, mondom neked, hogy nagy meglepetés ért.*

A „*mond*” egységet magában foglaló metaszöveg struktúrai gyakran más metaszekvenciák mellett szerepelhetnek. Ez a jelenség elsősorban a beszélt nyelvre jellemző. Például:

Figyeljete ide, megmondom nektek, mi is történt valójában.

Figyelj, mondom neked valamit, már elegendem van mindenből.

Figyelj, ne mondd meg senkinek, amit most mondom neked: óriási összeget nyertem a lottón.

X: *Hogyan érzi magát a kitüntetés után?*

Y: *Képzeld el, muszáj volt megmondanom, hogy már régóta vártam rá.*

A „mond” komponenst tartalmazó metaszövegbeli elemek olyan funkciót is betölthetnek, amely egyrészt a beszédaktus megnevezésére, leírására, hierarchizációjára irányul, másrészt pedig megerősítik a replikának a biztosságot kifejező modalitását. Tehát a modális eszközök gazdag készletéből nem hiányozhatnak a beszélt nyelvben igen gyakran előforduló, a „mond” összetevőt tartalmazó szignálok. Az információadó e szekvenciák segítségével igyekszik meggyőzni a vevőt, hogy úgy van, ahogy ő mondja. Például:

- *Mondom neked Pista, hogy tegnap egész nap ültem és írtam a cikket, és nem tudom, hogy jó vagy nem jó, és egyáltalán mondom neked, hogy már elegendem van.*
- *Ez az egész semmire se való, úgy, ahogy mondom önnek, semmire.*
- *Rosszul voltam tegnap este, mondom neked János, hogy már többet nem iszom.*
- *Felmentünk a hegyre, és mondom neked, hogy olyan gyönyörű látvány volt, hogy ilyet még soha nem láttam.*

Jellegzetes modális árnyalatot a *meg kell mondani, el kell mondani* stb. típusú szerkezetek tartalmaznak:

- *Meg kell mondanom, hogy ez az ügy nagyon aggályos.*
- *Meg kell neked mondanom, hogy annak idején nagyon nehéz volt az élet.*
- *Nem azért mondom, de jó voltam a fizikából.*
- *Nem azért mondom, hogy megmondjam, de ez az ember pofátlan.*

Az ilyen formulákat használva az információadó kifejezi a gyengébb vagy az erősebb szükségességét az adott közlés továbbításának, és ezáltal a közlés megkapja a felerősített bizonyosság modalitását.

A hozzáadott axiológiai értelmet az olyan típusú kifejezések hordozzák, mint például: *igazán mondva; őszintén szólva; köztünk mondva; igazat mondva; igazat szólva; köztünk legyen mondva/szólva; köztünk maradjon a szó; igazán; stb.* Például:

- *Őszintén szólva, neki igaza van.*
- *Ez az ügy, köztünk legyen mondva, már bűnügy.*
- *Az igazat megmondva, az emberek nagyon csalódottak.*

A *hogy ne mondjam; hogy ne mondjuk; mondhatnám* stb. metaszekvenciák előre jelzik az olyan új forma megválasztását, amely jobban tükrözi az információadó intencióját. Ily módon az adó igyekszik a legjobban átadni a vevőnek az alapinformációt. Például:

- *Ő nagyon okos ember volt, hogy ne mondjam, igazi zseni.*
- *Ezt a megoldást a politikusok találták ki, mondhatnám, közéleti hírességek.*
- *Ez a viselkedés elfogadhatatlan, egyenesen (nyíltan) mondvá, botrányos.*

Az alábbi metaszóvegbeli egységek azt jelzik, hogy az őket követő információs mező az adó szándékának megfelelően az előző információs mezőnek az explikációja. Például:

- *Azt tapasztaljuk, hogy a diákok elkésnek az órájukról, nem jönnek a konzultációra, röviden mondvá, ez a fegyelem hiánya.*
- *Azt látjuk, hogy az árak emelkednek, nő a munkanélküliség és az infláció, egyszóval, még nem sikerült leküzdeni a gazdasági válságot.*
- *János már nem dolgozik a régi munkahelyén, egyszerűen kirúgták onnan.*

Ide tartoznak az olyan metaoperátorok is, mint például a *röviden és világosan; röviden és tömören; másképpen fogalmazva; másszóval/más szavakkal; másképpen mondvá; stb.*

A metaszóvegbeli lexikon elemei rámutathatnak az új információra, hierarchizálhatják a továbbított információkat fontossági szempontból és bevezethetik az új tematikát is. Például:

- *Jól megtanultam az idegen nyelvet, egyébként kitűnő tanárom volt.*
- *Ez nagyon szép nő, egyébként még lány.*
- *Tegnap láttam a tanár urat, mellesleg mondvá, nagyon sietett, és nem tudtam vele beszélni.*
- *János tegnap előadást tartott, mellesleg, nagyon beteg volt.*
- *Találkoztam a régi ismerősömmel, zárójelben mondvá, jó benyomást tett rám.*

Több „mond” típusú metainformációs operátor jelezheti a közlés korrekcióját is. A beszélt közlés korrekciója olyan művelet, amely általában egy komponenst érint, és amelyet más elemmel helyettesíthetünk be. Például:

- *Amikor az ember elvégzi az iskolát, akarom mondani, az egyetemet, akkor dolgozni kezd.*
- *Ez a rendszer nem működik, illetve inkább azt akartam mondani, hogy nem tökéletes.*
- *Ezt a reformot nem lehet bevezetni, elnézést, rosszul mondtam, nem látom a konkrét hasznát.*

A korrekció mindig a szöveg szerkezetén végrehajtott intellektuális munkát jelenti. A beszélt közlés sokszor különféle átalakításon, javításon, tökéletesítésen megy át, hogy minél jobban betöltse a kommunikációs funkciót.

A „mond” elemet tartalmazó metainformációs operátorok gyakran egy másik stílushoz tartozó elem kiválasztását jelezhetik (pl. a frazeologizmusok, a közmondások, illetve különféle más formulák használata). Például:

- *A régi szomszédom olyan ember volt, akinek, hogyan mondjam, megbottlott a kereke.*
- *A kollégám mindig dolgozik, hogyan mondjam, olyan, mint az isten ökre.*
- *Az ismerősöm nemrég nagy összeget nyert a lottón, ahogy mondani szokás, megfogta az isten lábát.*
- *Tumor cerebrálisban halt meg, ahogy orvosi nyelven szokás ezt mondani.*
- *János gyakran részeg, ahogy mondják, iszik mint a gödény.*
- *Ő nagyon szegény ember, ahogy mondani szokás, az isten földjén lakik.*

A fenti formulák általában ráirányítják a figyelmet az utánuk következő komponens alakjára, de egyes esetekben, bár sokkal ritkábban, az előttük állóra is. Ez a metaszóvegbeli művelet arról tanúskodik, hogy a beszélt nyelvben a nyelvi elemek kiválasztása nem mechanikusan, hanem tudatos módon történik. Bizonyos távolságtartás tükröződik bennük a saját kijelentésünk viszonylatában. Ezt a következő formulával illusztrálhatjuk:

hogyan mondjam; ahogy mondják; ahogy ezt mondani szokás; stb. = ’ráirányítom a figyelmet a következő komponensre’.

A szóban forgó metaszekvenciák sajátos „metaszóvegbeli védőkörlátot” képezhetnek, amely mögött az információadó elrejtőzhet, például udvariassági megfontolásból. Ilyen helyzet akkor alakulhat ki, amikor az információadó szeretne csúnya, illetlen, durva, útszéli szavakat használni, illetve káromkodni. Az említett „metaszóvegbeli védőkörlát” azt teszi lehetővé, hogy ezeket a szavakat anélkül használhatjuk, hogy csorbát szenvednének az udvarias viselkedés szabályai. Például:

- *Ez a megoldás, véleményem szerint, elnézést, hogyan így mondom, szart sem ér.*
- *És az egészről, hogyan csúnyán mondjam, lópikulát kaptunk.*

Az említett eljárást az információadó olyan esetekben is alkalmazhatja, amikor nem kíván felelősséget vállalni a saját szavaiért. Például:

- *Azt mondhatnánk nagyon nyersen, hogy egyes politikusok gengszteri módon viselkednek.*

Az adó igyekszik biztosítani magát, és azt mondja, hogy *ha egyáltalán lehet így mondani, akkor...* Például:

- *Az erkölcsstelenség és az identitás hiánya, ha egyáltalán lehet így mondani, a legnagyobb ellensége a társadalomnak.*
- *Ez a tudós, ha egyáltalán lehet így mondani, ennek az irányzatnak az atyja.*

A „mond” komponens magába foglaló formulák az adónak azt a törekvést is tükrözik, hogy olyan nyelvi egységeket válasszon ki, amelyek a legjobban fejezik ki az intencióját. Ezek a formulák általában az olyan egyéb komponens kiválasztását jelzik, amely kiegészíti a korábbi komponenset. Az ilyen esetekben a következő szerkezeti megoldás érvényesül:

X KOMPONENS → A „MOND” KOMPONENST TARTALMAZÓ OPERÁTOR → Y KOMPONENS

Így, az ilyenfajta kifejezésekben az egymás mellett létező X, Y komponensek értelmileg kölcsönösen átszövik, kiegészítik egymást. Például:

- *Ez kitűnő mű, azt mondhatjuk, hogy kivételes alkotás.*
- *Ez botrány volt, hogy ne mondjam, tiszta provokáció.*
- *Ez szemtelenség, egyenesen mondva, durva faragatlanság.*

A „*hogy ne mondjam*” = mondom az Y-t, mert többet akarok mondani annál, mint az X -ben van, tehát ’kapsold össze az X-et az Y-nal, vagy válaszd ki az Y-t vagy az X-et’. Észrevehető, hogy az adó ebben az esetben hezitál, el is akarja mondani, nem is, hogy X vagy Y. Például:

- *Ez a helyzet, hogy ne mondjuk, mély krízishez vezet, akkor az időszakos nehézségek kifejezést kell használnunk.*

Az adó nem akar felelősséget vállalni a szavaiért, és azt ajánlja a vevőnek, hogy ő maga válassza – vagy a *mély krízist* vagy az *időszakos nehézségek* kifejezést.

Az e cikkben tárgyalt operátorok expresszív kommentárt is képezhetnek a beszédpartner közléseihez. Ilyenkor különféle emocionális tartalmakat fejeznek ki, például csodálkozást, idegességet, felháborodást, haragot, kételkedést stb. azal kapcsolatosan, amit a partner mondott. Például:

- X – *Tudod, hogy ők már régen elváltak?*
 Y – *Na ne mondj ilyen hülyeségeket.*

- X – *János fia megnősült.*
 Y – *Na ne mondd! Valóban? Mikor?*

A „mond” típusú operátorok előre jelezhetik az esetleges elem kiválasztását is. Például:

- *Adjunk neki most, mondjuk, százezer forintot, és hogyan tovább?*
- *És mi lesz, ha megkapod a tételt, mondjuk, szemantikából?*

Érdemes észrevenni, hogy a szóban forgó operátorok bevezethetik a közlésbe a köznyelvi sztereotípusokat. Például:

- *Ebben az esetben a közmondásos magyar vendégszeretetről beszélhetünk*;

és jelezhetik a szemantikai átértékelést, a szókapcsolódás megszegését, valamint a frazeológiai kapcsolatok modifikációját is. Például:

- *A megoldás, hogy úgy mondjam, már a levegőben lógott.*
- *Most már, hogy úgy mondjam, kipiheni magát az ivás után.*
- *Ez a kocs, hogy úgy mondjam, nagyon falja a benzint.*
- *Ennek az írásműnek, hogy úgy mondjam, nincs levegője.*

A feljebb tárgyaltak alapján azt mondhatjuk, hogy a „mond” elemet tartalmazó metaszövegbeli operátorok igen fontos szerepet játszanak a beszélt szöveg organizációjában, előre jelezve az információadónak a közlésátadással kapcsolatos törekvéseit.

SZAKIRODALOM

- Bañcerowski Janusz 2000. In: Nyomárkay István (szerk.): *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. ELTE, BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet. Lengyel Filológiai Tanszék.
- Bañcerowski Janusz 2000. Metainformációs struktúrák szerepe a jelentés módosításában. *Nyr.* 124: 1–5.
- Bañcerowski Janusz 2002. Az információ befogadásának módjairól, a vevőre gyakorolt hatásáról, valamint az információ berendezés memóriájának az állapotáról szóló metainformációs igék. *Nyr.* 126: 8–12.
- Bañcerowski Janusz 2004. A jelentés metainformációs mutatói a szövegben. *Nyr.* 128: 323–6.
- Dobos Csilla 2004. Metainformáció a jogi szaknyelvben. In: Bakonyi István–Nádai Julianna (szerk.): *A többnyelvű Európa*. Széchenyi István Egyetem. Idegen Nyelvi és Kommunikációs Tanszék. Győr.
- Keszler Borbála 1989. Die grammatischen und satzphonetischen Eigenschaften der Parenthesen. *Speech Research*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 355–8.
- Keszler Borbála 1991. A közbevetések grammatikai és mondatfonetikai sajátosságai. In: Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. Szerk.: Keszler Borbála. Tankönyvkiadó. Budapest. 82–98.
- Keszler Borbála 1998. Bevezető szók és kifejezések: In: Zoltán András (szerk.): *Nyelv – stílus – irodalom*. Emlékkönyv Péter Mihály 70. születésnapjára. Budapest. 290–8.
- Keszler Borbála 2000. A mondattól elkülönülő szervesetlen előrevetések, közbevetések és hátravetések. In: (Keszler Borbála szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kugler Nóra 2003. *A módosítószók funkciói*. Nyelvtudományi Értekezések. 152. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lévai Béla (szerk.) 2004. *Alapinformáció és metainformáció*. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Lévai Béla 2002. Metainformációs elemek egy XIX. századi szőlőkerti jegyzőkönyvben. *Ethnica* IV/3: 125–30.
- Pátrovics Péter 1992. Próby konfrontacji struktur metainformacyjnych w języku polskim i węgierskim. *Polono-Hungarica* 6. Budapest.

- Simigné Fenyő Sarolta 2005. Metainformációs kutatások szerepe a fordításban és az oktatásban. In: *Sokszínű nyelvészet*. Nyelvészeti Kutatások a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Miskolc. 91–101.
- Wierzbicka Anna 1971. Metatekst w tekście. In: Mayenowa, M. R. (szerk.): *O spójności tekstu*. Wrocław.
- Wierzbicka, Anna 1980. *Lingua Mentalis*. Academic Press. Sydney–New York.

Bańcerowski Janusz

SUMMARY

Bańcerowski, Janusz

On meta-textual operators containing the component ‘say’

At the meta-textual level, a primary role among linguistic signals is played by operators that contain the semantic component ‘say’. That component is taken by a number of linguists to be a fundamental unit of “the language of semantics”. As part of the semantic structure of several meta-textual formulae, it conveys statements about the dialogue or about a component of the dialogue such as its topic. The component ‘say’, at the meta-textual level, is organically associated with the informational field of replies in the first place. The meta-informational items concerned can be classified as follows: (1) ones that appear explicitly in the surface structure of the utterance, and (2) ones that are hidden, in an implicit manner, in the deep structure of the utterance. The first group comprises, in Hungarian, the following items: *mond* ‘say’, *megmond* ‘tell’, *mondjuk* ‘let’s say’, *mondom neked / nektek* ‘I tell you’, *őszintén mondom neked* ‘I tell you sincerely’, *azt mondják* ‘they say’, *ahogy mondani szokás* ‘as the saying goes’, *kár arról beszélni* ‘it’s not worth talking about’, *kár volt ezt megmondanom* ‘I regret having said that’, *igazat mondtam* ‘I told you the truth’, *köztünk mondva* ‘just between ourselves’, *akartam valamit mondani* ‘I meant to tell you something’, *mit is akartam mondani?* ‘what was I going to say?’, etc. The second group contains meta-structures that are less obvious since they are elliptic, they involve parts that are omitted from the full expression. For instance: *röviden* ‘[I say it] briefly’; *röviden és velősen / röviden és tömören / röviden és világosan* ‘[I tell you] briefly, tersely, and clearly’; *egyszerűen* ‘simply’ [= ‘I will say it in a simpler or shorter form, I will summarise it’]; *apropó* ‘apropos’ [= ‘I will tell you something that pertains to the foregoing and that just occurred to me’]; *egyébként / másfelől / zárójelben / mellékesen* ‘however / on the other hand / besides / by the way’ [= ‘I will give you information that is loosely connected to the foregoing’]; etc.